

Klein Rudolf

ELMÉLETI BEVEZETŐ A LAKÁSKULTÚRA
EMPIRIKUS KUTATÁSA ELÉ

NÉHÁNY GONDOLAT ELŐLJÁRÓBAN

„Die Art, wie du bist und ich bin, die Weise, nach
der wir Menschen auf der Erde sind ist das *Buan*
(althochdeutsch) das Wohnen.“

Martin Heidegger

Christian Norberg-Schulz idézi Heideggert, aki összefüggésbe hozza a *Buan* (lakni) szót a *bin* (lenni) szóval, azt állítva, hogy közös eredetűek. Ezzel analógikusan elemezhetnénk a *byt* (cseh nyelven: lakás) és a *biti* (szláv nyelveken: lenni) szavak összefüggését, abból a feltevésből kiindulva, hogy a nyelv feltárja a gondolati struktúrákat.*

Folytatva Christian Norberg-Schulz gondolatmenetét a lakásról, mint az emberi létezés formájáról és az architektúráról mint annak térbeli keretéről, hangsúlyozni kell az egzisztenciális tér koncepciójának jelentőségét, ami egybekapcsolja a (fizikai) teret az emberi egzisztenciával. Az egzisztenciális tér szerepéről Norberg-Schulz a következőket írja: „... az építészeti tér kutatása nagy mértékben az *egzisztenciális tér* megértésétől függ. Hogy ennek a jobb megértéséhez eljuthassunk, két információforrás áll rendelkezésünkre: a társadalomtudományok és a filozófia.”¹ A társadalomtudományok közül a pszichológiát, az antropológiát és az empirikus szociológiát kell kiemelni, melyek módszertanát fel is használjuk a lakáskultúra kutatásában. A lakáskultúra egyébként nem csupán kiindulópontként használja fel az architektúrát, mint az emberi tevékenység keretét, hanem kutatási eredményeivel gazdagítja is az egzisztenciális tér koncepcióját és ezzel együtt az építészetelméletet is.

A társadalomtudományok közül Norberg-Schulz különösen Jean Piaget fejlődéslélektanának fontosságát hangsúlyozza, amely — mint írja —

* Következő számunkban közöljük Klein Rudolf tanulmányát, amelyben a szabadkai társadalmi lakásépítés lakáskultúráját elemző, általa végzett empirikus kutatás eredményeit összegezi.

„megvilágítja az embernek a környezetéről alkotott képének alapjait”. Christian Norberg-Schulz az ember és környezete viszonyában Piagetnek különösen két fogalmát tartja fontosnak: az asszimilációt és az akkomodációt. Asszimiláció alatt a szervezetnek a környezetre gyakorolt hatását érti, akkomodáció alatt pedig ennek fordítottját.²

Feltehető a kérdés: a mai egzisztenciális tér milyen lehetőségeket kínál az asszimilációra? A fogyasztói társadalomban az egyén vajmi kevésbé lehet hatással környezete tárgyaira, mivel azokat különböző módon szervózzák számára. Óvatosan kell tehát bánnunk Piaget fogalmaival az egzisztenciális tér elemzésekor, és érvényességüket az építkezésnek csak egyes területeire kell korlátoznunk, elsősorban azokra, ahol az egyén amennyire-annyira hatással lehet egzisztenciális terére (környezetére).

Ez az óvatosság nem csupán a dinamikus pszichológia esetében kívánatos, hanem az egzisztencialista filozófiára is érvényes, Heideggertól, Bachelard-tól, Merleau-Ponty-tól Bollnow-ig, tekintettel arra, hogy ez esetben túlnyomórészt individualista irányultságú filozófiáról van szó, amit éppen ezért nem volna szabad kizárólagos apparátusként használni a lakáskultúra kutatásában, hanem még az egzisztenciális tér kutatásában is korlátozni kellene érvényességét.

Az ember hatása a környezetre — mint azt Christian Norberg-Schulz írja — vitathatatlan, de az ember fogalmát ő nem határolja körül szabatosan: nem tudni, hogy az embert egyes vagy többes számban érti-e. Többes számban érteve magában foglalja a mai kultúra teljes mechanizmusát, miáltal automatikusan kizárja az egyes számban értelmezett embert, azaz az individuumot.

A környezet meghatározása sem szabatos. Amennyiben a Piaget-i értelmezést fogadjuk el, biológusi múltja következtében a környezet alatt elsősorban a természeti környezetet kell érteni, vagyis az élőlény (állat vagy ember) hatását a környezetre, valamint a környezet hatását az élőlényre. Nem mellékes viszont e környezeti hatás, ezen keresztül az egzisztenciális tér szempontjából sem, vajon ez a környezet természetes vagy mesterséges (technikai). Igaz, Christian Norberg-Schulz *Egzisztencia, tér, architektúra* című könyvében foglalkozik az egzisztenciális tér szintjeivel — a tájjal is —, de ő csak a mennyiségi distinkcióig jut el; a természeti és a mesterséges környezet közötti minőségi különbségeket nem vizsgálja. Mielőtt azonban e különbségek elemzésébe bocsátkoznánk, amire feltétlenül szükség van ahhoz, hogy jobban megértsük, miért elégedetlenek az emberek a modern technikai környezettel, miért vágyódnak a természeti és a régi urbánus környezet után, még egy felosztást kell elvégeznünk, fel kell osztanunk az épített környezetet hagyományos (iparosodás előtti) és modern környezetre. Az említett különbségek a következők:³

1. A természetben a formák egyedülállóak: nincs két teljesen azonos fa, két teljesen azonos erdő. A hagyományos építészetben minden ház különbözik a többitől. Ezzel szemben a műszaki civilizáció fő elve ugyanazon formák ismétlése. Ami egyedülálló, az leggyakrabban selejt. Így a modern lakásépítésben sok teljesen azonos objektum található, mi több:

még a települések is hasonlóakká válnak egymáshoz az egész földkerekségen.

2. A természetben ugyanaz a forma végtelenül sok változatban jelenik meg, például a virág, mely szirmlevelekből áll, de ezek száma és elhelyezkedése számtalan változatot mutat. A hagyományos építészetben a városi házak lényegében azonos tartalmúak és fizionómiájúak: a földszinten üzlethelyiségek, az emeleten lakás vagy lakások. Mégis, ezek száma és elhelyezése, az ablakok arányai végtelenül változatosak. Ezzel szemben a műszaki civilizációra a sablonosság jellemző. Az újabb lakótelepeken minden ház bejárata azonos, minden montázsselem modulárisan koordinált, szabványosított.

3. A természetes formák növekedéssel jönnek létre, műszaki civilizáció formái pedig szerkesztés útján. A régi városok úgyszintén növekedés útján jöttek létre: a házak úgy „nőttek” az utca mindkét oldalán, mint az ágon a levelek. (Éppúgy hasonlítanak is egymásra — kisebb különbségektől eltekintve — mint a falevelek.) Egyenes vonalak, derékszögek — az emelődaru és az építési technológia diktálja ma a formákat.

4. A természetre és a természeti környezetre a többlet elve jellemző. A természet pazarlóan bánik az energiával, a formákkal, mert a végtelenből merít. Ezzel szemben a műszaki civilizáció jellemző elve a takarékoság: minél kisebb anyag- és energiafogyasztás. A hagyományos architektúra, mint azt egy gótikus székesegyház vagy egy barokk kastély példáján láthatjuk, éppúgy nem sokat adott a takarékoság elvére — sem az anyagban, sem az (emberi) energiában. A kellemes környezet egyik előfeltétele, hogy többlet tartalmazzon, mint ami feltétlenül szükséges.

Adolf Loos gondolata, mely szerint a díszítmény alkalmazása bűn (*Ornament und Verbrechen* című könyvéből), valójában egy fajta reakció a szecesszióra, amely a letisztult, modern architektúra fél évszázada után mind kevésbé talál megértésre. Bizonyos, hogy a díszítmények egy már purifikálódott architektúrában nehezen találnák meg a helyüket, és ráadásként való alkalmazásukra irányuló törekvést nem volna szabad elfogadni.

5. A természetben a formák bizonyos korlátok között változnak, számtalan átmeneti alakzatot mutatva. A mértanilag egzakt formák: egyenes, sík, derékszög, ritkák. Ehhez hasonlóak a középkori városok is, melyek mintegy „összenőttek” a természettel, és úgyszintén ritkán tartalmaznak egzakt formákat (primáris formákat). Manapság egy sor műszerrel rendelkezünk (teodolit, nivella stb.), melyek segítségünkre vannak abban, hogy a kialakított környezetben mértanilag minden messzemenően egzakt legyen. Itt kell azonban megjegyezni, hogy egyes korábbi civilizációk, annak ellenére, hogy komoly geometriai ismereteik voltak (legalábbis az euklidészi geometriát illetően), mégsem törekedtek ezek alkalmazására, mintha nem állt volna mindig szándékunkban megteremtteni a derékszögű és párhuzamos viszonyok „rendjét” (az athéni Akropolisz).

6. A természeti környezetre az anyagok végtelen sokasága a jellemző. Ezzel szemben a modern építészet alapelve, hogy a különféle anyagokat

nem kell keverni, más szóval minél kevesebb féle anyag felhasználására kell törekedni. A hagyományos építészetről ez nem mondható el: néha nagyon sokféle anyagot használ.

7. A természeti környezetre jellemző az is, hogy a változások lassan, nagyobb időközökben mentek végbe. A műszaki civilizációra és a korszerű építészetre a hirtelen változások a jellemzőek, és ez még tovább gyorsul. A hagyományos épített környezet viszonylag lassan változott: egy város évszázadok után nyerte el végleges arculatát. Manapság egy év alatt új települések nőnek ki a földből.

A három környezet felsorolt eltérései, valamint ezek hatása az ember viselkedésére és személyiségének alakulására feltétlenül jelentős tényezők, jóllehet egzakt módon, empirikus módszerekkel nem mérhetők. Egyébként sem volna szabad minduntalan a mérhetőség és az anyagi kézzelfoghatóság követelményét támasztanunk — még a lakáskultúra területén sem. Ezzel kapcsolatban érdemes Fromm szavait idézni: „A tudósok nagy részének elég naiv fogalmai vannak a tudományos módszerről. Röviden: ez az adatok begyűjtéséből áll, melyeket azután a mennyiségi mérések különböző eljárásai alkalmazásával dolgoznak fel — a komputerek ezt a munkát jelentős mértékben megkönnyítették —, és akkor azt várjuk, hogy a befektetett munka új elméletben, de legalábbis új hipotézisben jusson kifejezésre...”⁵ Ebben a sémában egy, két vagy három egyedi esetet, amely alkalmas volna definitív következtetések levonására, érvénytelennek nyilvánítanak, tekintettel arra, hogy nem illeszthetők be a statisztikai feldolgozásra alkalmas többi eset értékkereteibe. A tudományos módszer ilyen módon való értelmezése azon a hallgatólagos feltételezésen alapszik, hogy kizárólag a *tényekből* vezethetők le *elméletek*, feltéve, hogy megfelelő módszert alkalmaztunk.

Nem téveszthetjük szem elől Fromm alábbi gondolatát: „A tudomány története azoknak a téves, de produktív, termékeny állításoknak az összessége, melyekből új nézetek alakulnak ki és amelyek túlhaladnak a korábbi állítások viszonylagos tévedésein és új megismerésekhez vezetnek.”

A LAKÁSKULTÚRA DEFINÍCIÓJA

Térbeli értelemben vett terjedelmét tekintve a lakáskultúráról kétféleképpen szoktak beszélni: *szűkebb értelemben* a házban belüli történéseket értjük alatta, s *tágabb értelemben* viszont magában foglalja a ház környékének problematikáját is (a lakónegyeden belüli utcák és terek), egészen a településig. E két terület egymással kölcsönös összefüggésben áll, egymást kölcsönösen kiegészíti. A ház környékének élete hatással van a házban belüli történésekre, és fordítva: a lakáson belüli feltételek hatása a házban kívüli viselkedésben is megnyilvánul.

A problémakör szélességét illetően a lakáskultúrát háromféleképpen értelmezik:

a) Az esztétikai értelmezés Lukács kultúra-definícióján⁵ alapszik, csak

az esztétikai problémákat foglalja magában, mellőzve az emberi szükségleteket, a viselkedési normákat és a többi problémát. Azoknak a munkáknak többsége, melynek címében megjelenik a lakáskultúra, csak az esztétikai kérdésekkel foglalkozik.

b) A szociológiai értelmezés átfogóbb az esztétikainál, de kevesebbszer is fordul elő a szakirodalomban. A kultúra ilyen módon való értelmezésének alapjául egyebek mellett Kroeber és Kluckholm⁶, valamint Parsons definíciója szolgál.

A lakáskultúrának megvannak a maga szimbólumai, melynek viselkedésszabályozó szerepük is van. Ilyen szimbólum például a családi ház, melyhez gyakran kapcsolódik a családi élet idillikus képzete, ami az embereket arra motiválja, hogy megvalósítsák ezt az álmot. Másik gyakori szimbólum a sokemeletes lakótömb, mely a kis, névtelen lakó asszociációját sugallja. A lakáskultúrában hagyománnyal és interiorizációval is találkozunk, tekintettel arra, hogy az emberek házbani viselkedése (ugyanígy a ház környékén való viselkedésük is) interiorizálódik és hatással van személyiségük fejlődésére. A lakáskultúra a társadalom egyes csoportjainak, rétegeinek értékrendszerétől, viselkedési modelljeitől függ, melyek kultúrájuk egy adott területét képezik. A szükségletek hatással vannak a lakáskultúrára, de ez is visszahat bizonyos mértékig a szükségletek jelentkezésére vagy kielégítésük módjára. A lakáskultúra szociológiai definíciója Margaret Trankle-től származik: „A lakáskultúra magában foglalja a szükségleteket, a viselkedési normákat, valamint ezek kielégítésének társadalmi, gazdasági és politikai feltételezettségét.”⁸

c) A lakáskultúra komplex értelmezése, a felsoroltak mellett Bodrogyvári Ferenc definícióját is magában foglalja: „A kultúra, legszélesebben értelmezve »humanizált természet«, vagyis a céltudatos tevékenység eredménye (illetve e tevékenység eszköze)... A kultúrán kimutatható az ember természetből való kiválásának jellege és szintje, de az ember és a természet közötti állandó, elrephetetlen kapcsolata is. A legősibb kultúrák: a mezopotámiai, az egyiptomi például nagy mértékben függtek a természettől. Az anyagi és a szellemi kultúra fejlődése megváltoztatja a természet részéről a kultúrára történő hatás módját és fokát. A természeti tényezők továbbra is hatnak, de egyre inkább a termelésnek meghatározott módjától és szintjétől függően.”⁹ Az architektúra szerepét csak akkor tudjuk megérteni, ha az építészeti teret a természeti környezet pótlójaként tekintjük. Így a lakáskultúra komplex fogalmát is az ember—tér viszony egyik sajátos megnyilvánulásaként kellene felfognunk.

A komplex értelemben vett lakáskultúra fogalmát (a munkához vagy a szabadidőhöz hasonlóan) a kultúra részterületeként határozhatjuk meg, ami magában foglalja az ember és a lakástér (a természeti és a „humanizált” környezet) kölcsönhatását, valamint az embernek a lakással és a viselkedéssel kapcsolatos szükségleteit, mint az alábbi adottságok következményeit:

1. társadalmi adottságok, mint amilyenek:

a) a szellemi kultúra elemei (vallás, nemzeti hovatartozás, normák, ér-

térendszer, műveltségi szint, társadalmi státusz, családi állapot, stb.);

b) az anyagi kultúra elemei (termelési eszközök, technológiai, építőanyagok);

2. térbeli adottságok (természeti környezet, a település jellege, az építés módja: egyéni, többlakásos, átmeneti formák, a lakás nagysága és más jellegzetességei, a helyiségek minősége és végül a berendezés jellege).

A LAKÁSKULTÚRA KUTATÁSÁNAK JELENTŐSÉGE

A gyártók rendszerint figyelemmel kísérik termékeik — a műszaki cikkek — működését: szisztematikusan, vagy pedig a szervíz-szolgálattól kapott visszajelzések útján. Ezáltal, bizonyos idő múltán tisztázódik, melyek a legjobb modellek, amelyek azután évtizedekig versenyképesek a piacon.

A szabadkai lakásépítésben semmiféle visszajelzés nincs. A kivitelező munkaszervezethez befutó reklamációk alapján általánosíthatók ugyan bizonyos tapasztalatok, de ezek elsősorban az épület fizikai sajátosságaival kapcsolatosak és nem a lakásszervezésre vonatkoznak.

A lakásultúrával kapcsolatos kutatások visszajelzésként szolgálhatnának „a lakás viselkedéséről” a használatba-vétel után, a tervezők, a lakásépítési programok készítői és a kivitelezők felé. Számptalan befalazott loggiát láthattunk például, ami nem csupán a lakóra vonatkozóan mond sokat — mint azt a tervezők olyan szívesen magyarázzák —, hanem a lakásról is, melyből gyakran hiányzik egy olyan helyiség, ahol a ritkábban használt tárgyak tárolhatók volnának.

A lakáskultúrával kapcsolatos kutatások arra is alkalmasak, hogy megvilágítsák a nem anyagi jellegű lakáskrisis problémáját, ami mind kifejezettebb az új lakótelepeken. Tekintettel arra, hogy a lakáskultúra kulcskérdéséről van szó, ami a modern építészet egészére nézve jelentős, részletesebben kell foglalkozni a nem anyagi jellegű lakáskrisissel.

A lakáskrisis az ipari forradalom és az ezzel kapcsolatos gyors urbanizálódás következménye. Amikor az ipari forradalomról beszélünk, állandó folyamatra gondolunk (éppúgy a lakáskrisist is egységes problémaként kezeljük). Fromm ezzel szemben két ipari forradalomról beszél:

1. Az első ipari forradalmat az jellemezte, hogy az élő (állati és emberi) munkaerőt mechanikai erővel (gőz, benzin, villamosság, atomenergia) helyettesítették.

2. A második ipari forradalom jellemzője, hogy most már nem csupán az élő munkaerőt helyettesíti a mechanikai, hanem az emberi gondolatot a „gondolkodó” gépek. A kibernetika és az automatizáció (kibernetizáció) fejlődése lehetővé teszi olyan gépek építését, melyek a fontos műszaki és szervezési kérdésekre az emberi agynál jóval pontosabban és gyorsabban tudnak választ adni.¹⁰

Mindezek ismeretében elmondhatjuk, hogy az első ipari forradalom a

lakosságnak a városokban való koncentrációját idézte elő, ami *anyagi jellegű lakáskriszist* váltott ki,¹¹ a második ipari forradalom viszont az emberi környezet elszegényedéséhez vezetett, az ökonomizálás, a racionalizálás javára (aminek következménye az uniformizáltság); ezt nevezhetjük *nem anyagi jellegű lakáskriszistnek*, tekintve, hogy az anyagi szükségletek kielégítették. És amíg az anyagi jellegű lakáskriszist viszonylag egyszerűen megoldható, a nem anyagi jellegű jóval összetettebb. Jelentkezésének oka az anyagi jellegű lakáskriszist megoldási módjában kereshető.

Az a feltevés, hogy a nyomortanyák eltűnésével és a lakosság anyagi jólétének növekedésével megszűnik a lakáskriszist (slumming approach), helytelennek bizonyult. A nem anyagi jellegű lakáskriszist jelentkezésében, az ökonomizálás és a racionalizálás mellett, bizonyos fokig a következő tényezők is szerephez jutnak:

1) A modern mozgalom építészeinek az a megrögződése, hogy saját felfogásuk (lakásértelmezésük) az általános érvényű, tekintet nélkül a lakás használójának osztály-, nemzeti és kulturális hovatartozására;

2) Az értelem és a tudomány kultusza, illetve a mérnöki ügyesség túlhangsúlyozása a hagyományok rovására. Ennek következménye a településük uniformizálása, a lokális jelleg eltűnése.¹² Az építészeket a lakások tervezésekor a gyárak és a gépek ihleték.

3) A tudományos és technológiai eredmények a „változás kultuszát” erősítették. Egyesek úgy gondolták, hogy a technológiai fejlődés automatikusan magával hozza a jobb életfeltételeket, így a szociális és az esztétikai hagyomány veszt jelentőségéből.

4) Darwin evolúciós elméletének téves interpretálása: abból az állításból, hogy a természeti környezet a viselkedés döntően meghatározó tényezője, azt a következtetést vonták le, hogy a rossz lakásviszonyok (slum) megváltoztatásával automatikusan helyreáll a társadalmi harmónia.¹³

5) A városok merev felosztása funkciók (zoning) szerint, amit az Athéni alapokmány proklamál, azzal a következménnyel járt, hogy „alvó-városok” alakultak ki, hogy a városközpontok a munkaidőn és a vásárlási időn túl elnéptelenedtek.

Következtetésként elmondhatjuk, hogy a nem anyagi jellegű lakáskriszist okai a modern architektúra ideológiájában kereshetők, amely felsőbbrendűen viszonyul a lakók igényeihez, anélkül, hogy közelebbről megismerkedne a lakással, a lakás használatával kapcsolatos szükségleteikkel és kívánásaikkal.¹⁴

A lakáskultúrával kapcsolatos kutatásokban az a törekvés nyilvánul meg, hogy közelebb hozza egymáshoz a lakásépítés résztvevőit (beleértve a lakás használóit is), valamint hogy affirmálja a lakót, mint a lakás-használat szubjektumát.

LAKÁSELMÉLETEK

A lakáselméletek klasszifikálásakor az összes elméleti munkákat két csoportra oszthatjuk:

1. Azokat a munkákat, melyek Sullivan közismert posztulátumából („From follows function”) indulnak ki, a *funkcionalista* elméletek gyűjtőcím alá soroljuk. Ezen elmélet szerint a lakás struktúrája a funkciót fejezi ki, vagyis a funkció határozza meg a struktúrát (illetve a formát — Sullivan kontextusában). A háziasszony például nem azért főz, mert konyhája van, hanem azért van konyha a lakásban, mert az emberek főznek. A lakás struktúráját meghatározó belső adottságok mellett (főzés, alvás, pihenés, rekreáció) külső adottságok is vannak, mint amilyen az életszínvonal, a művelődési értékek, melyek meghatározzák a lakás, a ház, a város alakját.

2. Azokat a munkákat, melyek Sullivan idézett posztulátuma mellett Kahn követelményét is elismerik („Form invokes function”) — tekintettel arra, hogy az ember és környezete interakciójára vonatkozik —, az *interakciós* elméletek közé soroljuk. Az interakciós elméletek kiinduló követelményeként Christian Norberg-Schulznak az egzisztenciális térrel kapcsolatos elképzelése szolgálhat,¹⁵ mely Jean Piaget pszichológiáján, az asszimiláció és az akkomodáció elvén alapszik. Itt kell megemlíteni, hogy jóval az egzisztenciális tér elméletének kialakulása előtről való a következő megállapítás: „Az emberek előbb házat építenek maguknak, azután a ház formálja őket.” Robert K. Merton ezt a mondást Winston Churchillnek, Roland Rainer Emersonnak, Lewis Mumford Albert Schweitzernek, Josef Lehmbruck pedig Jacob B. Bakemnek tulajdonítja.

A FUNKCIONALISTA LAKÁSELMÉLET DETERMINÁNSAI

Funkció alatt valamely szükséglet kielégítését értjük. A szükségletek nem csupán biológiai eredetűek; vannak bizonyos szociális és pszichológiai transzformációik is, sőt tisztán pszichológiai vagy szociális szükségletek is.

Struktúra alatt a lakás alapterületét, az egyes helyiségek alakját, területét, számát, egymás közötti viszonyát és elhelyezését, az ajtók számát és helyét, stb. értjük.

A lakások struktúráját, valamint — tekintettel arra, hogy emberi szükségletek kielégítéséről van szó — az egész környezet struktúráját azok a tényezők határozzák meg, melyeket K. Hozik a következőképpen rendszerezett:¹⁶

a) Belső tényezők (melyek a lakáson belül hatnak)

1. a család szerkezete és funkciója,
2. a háztartás nagysága és összetétele,
3. azok a tevékenységek, melyek a lakás használatát foglalják magukba,

4. a háztartás tagjai közötti kommunikáció és interakciók formája, mennyisége,

5. a lakók vágyai és beállítottsága,

6. a lakók értékrendszere.

b) Külső tényezők (melyek kívülől hatnak magára a lakásra)

1. a külső környezet elemei (éghajlat, földrajzi és topográfiai helyzet),

2. biológiai és fiziológiai meghatározók (higiéncia és fiziológiai ritmus),

3. politikai és ökonómiai meghatározók (a tulajdon fajátja, a tervezés formája és mélysége),

4. építéstechnológia, építőanyagok,

5. műszaki fejlettség,

6. településszerkezet és ennek változásai (az urbanizáció foka),

7. a nemzetgazdaság szerkezete és az életszínvonal (a terciális tevékenységek fejlettsége, a nők foglalkoztatása, stb.),

8. az életstílus és a szokások (a szabadidő-szektor fejlettsége, stb.),

9. eszmei tényezők, architektúra (formai, térbeli és esztétikai tényezők).

A külső és a belső tényezők között átmenetek és interakciók fedezhetők fel: a háztartás nagysága és összetétele, valamint a lakás és használata szorosan összefügg az életszínvonallal, a háztartás tagjai közötti interakció nemigen választható el az életstílustól. Egyes esetekben természetesen ellentétes irányú is lehet ez a hatás: a belső tényezők határozzák meg a társadalmi tevékenységet. Például a családi házak iránti preferencia (nálunk is ez a helyzet) jelentősen befolyásolja a településszerkezet kialakulását.

A lakások és a szűkebb környezet belső és külső tényezői dinamikusak. Ismeretes, hogy amennyiben a lakáson belül változnak a tevékenységek és a funkciók (nemcsak terjedelemben, hanem ritmusukban és egymás közötti viszonyukban is), ez magával vonja a külső tényezők, például az életszínvonal és az életstílus változását. A külső és belső tényezők változékonysága különböző; vannak közöttük viszonylag stabilak, mint például a külső környezet, a fiziológiai és biológiai adottságok.

A felsorolt tényezők és azok változásai a jövőbeni lakásmód prognózálásának kulcsát képezik.

KÜLSŐ MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

1. *Az éghajlat.* Az éghajlatnak jól megfigyelhető hatása van a lakás alakjára és a lakáskultúrára. Tévedés volna azonban azt állítani, hogy meghatározott klimatikus feltételek mindig és mindenütt a lakás és a környezet, valamint a lakáskultúra azonos formáit eredményezik. A kontinentális, de különösen a szubtrópusi éghajlat kedvez a társadalmi interakcióknak, melyek a házon kívül, illetve annak környékén mennek végbe. A földközi-tengeri (katolikus) városokban az emberek úgyszólván

az utcán, szabad ég alatt élnek. A korzónak jelentős társadalmi funkciója van: döntő szerepet játszik a közvélemény kialakításában és jelentős a szociális kontrollfunkciója is. Ennek ellenére, a dolgok megengedhetetlen leegyszerűsítése volna azt állítani, hogy a szabad ég alatt való élés kizárólag éghajlati körülményekre vezethető vissza. Az éghajlat csak lehetővé teszi ezt az életstílust. Az a tény, hogy a házak az utcára nyílnak, nem csupán az éghajlatnak tulajdonítható, mint az sem, hogy a nyilvános és a magánterek összefolynak. Mert másutt, hasonló klimatikus viszonyok között átriumos házakkal találkozunk, melyek fő jellegzetessége zárttságuk. Ha elvonatkoztatunk a kulturális tényezők hatásától, az éghajlat hatása a lakás funkcionálásán, a lakás szervezeti tagoltságán (a sajátos urbanisztikai adottságok következtében is), a lakásban való tartózkodás időtartamán figyelhető meg. A kontinentális éghajlat alatt, ahol az időjárás évszakonként változik, változik az életstílus is. A nyári hónapok a szubtrópusi, a téliek a hideg éghajlathoz közelítenek. Éppen ezért a lakáskutatásokat tavasszal végzik, amit megközelítően évi átlagnak lehet tekinteni mind a középhőmérséklet, mind a csapadékmennyiség tekintetében, így feltehető, hogy a lakáshasználat (a lakásban illetve a lakáson kívül való tartózkodás) időtartama is átlagos.

2. *Biológiai tényezők.* Tévedés volna azt gondolni, hogy a biológiai determinánsok statikusak és hogy mindenütt, az egész földkerekségen azonosak. (Egyesek erre is kiterjesztették azt az elvet, hogy minden ember egyforma és egyaránt értékes.) Ez egyike a modern építészet alapvető tévedéseinek. (Lásd Chandigahr kudarcának példáján.) A biológiai szükségletek — az étkezés, a nemi élet, a tisztálkodás, stb. — kielégítésének módja a kultúra által meghatározott. (Az indiaiak hagyományosan a földön ülve étkeznek, nem szívesen ülnek asztalhoz. Ha már most egy európai tervező a tervezéskor ezt tekintetbe veszi, az még nem jelenti azt, hogy lebecsüli az indiait.) Az emberi társadalomban ezeknek a szükségleteknek a kielégítése nem biológiai formában megy végbe, mivel a kultúra részletekbe menően megszabja az emberi természet megnyilvánulásait (folkways).

3. *A gazdasági és politikai tényezők* a legjelentősebb determinánsok sorába tartoznak, hatásuk a lakásszerkezetre, a lakókörnyezetre, a városra közvetlenül vagy közvetve érvényesül.

Mint legfontosabbakat, a következőket kell kiemelni:

- a) a telektulajdon formája (magántulajdon, társadalmi tulajdon),
- b) a társadalom rétegződése (osztályszerkezet),
- c) a lakásrendszer típusai.

a) A telektulajdon formája nagy hatással van a lakásszerkezetre és a lakáskultúrára. P. H. Chombart de Lauwe szavaival: „Egy társadalom képe a talajra van rajzolva”; ezzel arra céloz, hogy szoros összefüggés van az épített környezet és a társadalmi rendszer között, amely egyebek mellett meghatározza a telektulajdon fajtáit is. A városközpontok drága telkei a kapitalizmusban sűrű, többszintes építkezést eredményeznek (erre New York a legjobb példa). Azokban az országokban,

ahol a teleknek nincs pénzben mérhető értéke, és ahol ez nem képezi adásvétel tárgyát, az építkezés a sűrűséget illetően kiegyensúlyozottabb. Ez azonban nem feltétlenül biztosítja a város jobb fejlődését, mivel éppen a sűrűség adja meg a város arculatát. Nem véletlen tehát, hogy a mai városok legnépszerűbb részei éppen azok, melyek a vásárolt telkeken nőttek ki a földből. Ebben az esetben viszont fennáll a spekuláció veszélye, ami az építkezés szempontjából károsabb, mint az első alternatíva. Ide illő példa a szabadkai Maxim Gorkij-komplexum, a régi városközpontban. A régi házak kisajátítása után a lakásügyi és telekrendezési érdekközösség „elaborátumot” készített arról, hány lakást kell felépíteni ezen a lokáción, hogy ez a vállalkozás (spekuláció) kifizetődjön. Így ezen a kis területen tizenkétemeletes (!) épületeket emeltek, egy olyan város központjában, amelyben zömmel az egyemeletes építkezés dominál, játszóterek, parkolóhely nélkül. Ez a többemeletes lakóépület-komplexum vizuálisan messze felülmúlja a két háború közötti szabadkai épületspekulációk következményeit.

b) A társadalom rétegződése, illetve az egy bizonyos réteghez való tartozás egyaránt hatással van a lakás szerkezetére és a lakáskultúrára is. A skála meglehetősen széles: a kevésbé tehető „vadon” építkezőktől (a szabadkai Zorka Helyi Közösség) a tehetősebbek drágább építkezéséig (a palicsi helyi közösségben, ahol egy telek ára eléri a 600 ezer dinárt is, azaz kb. 60 havi átlagbért). A különbség nem csupán a lokációt illetően mutatkozik meg, hanem a lakás alapterületén is: a társadalmi lakások alapterülete 35—70 m², amazoké 150—400 m².

c) A lakásrendszer típusa. Itt a lakásépítés és -elosztás két alapvető típusát kell egybevetnünk: a tervgazdálkodást és az ennek megfelelő tervszerű lakásépítés és -elosztást a piaci gazdálkodással és a piac felé orientált lakásépítéssel, mivel ez is egyike azoknak a tényezőknél, melyek lényegesen meghatározzák a lakásszerkezetet és rajta keresztül a lakáskultúrát is. Jóllehet e két modell közül tiszta formában egyik sem jelentkezik a lakáspolitikában — mivel a piaczgazdaság feltételei között, amikor a lakás áru, a munkás vállalata vagy az állam segítsége (kölcsönök, stb.) nélkül nem tudja azt megvásárolni, de a tisztán tervszerű elosztás, amikor a lakó pénzbeli hozzájárulás nélkül jut lakáshoz, sem tekinthető minden tekintetben szerencsés megoldásnak —, aszerint kell végezni a besorolást, hogy melyik modell van jelen döntően a lakáspolitikában.

A lakórendszer típusa hatással van:

1. a lakások és házak műszaki színvonalára,
2. az építés különböző formáinak (családi házak, több emeletes lakótömbben lévő lakások) számbeli arányára,
3. a lakások tipizálásának és szabványosításának fokára,
4. a lakásépítés koncentrációjára, illetve szórtságára,
5. a lakók preferenciáinak megvalósítási lehetőségére,
6. az építész önkifejtésének megvalósítási lehetőségére (ez az ipari építkezés feltételei között egyes országokban lehetetlen),
7. az építéstechnológiára és az építőanyagokra.

Mindkét lakórendszer ellen merülnek fel kifogások:

1. A piac felé irányuló lakásépítés ellenzői azt kifogásolják, hogy a magántulajdonban lévő lakás, illetve ház a kapitalista társadalmi rendszer konzerválásának eszköze. Ezt támasztja alá számtalan jobboldali beállítottságú kormány azon törekvése, hogy családi házak építését szorgalmazzák. Sok bíráló hangzott el azzal kapcsolatosan is, hogy ez a lakórendszer a társadalmi különbségeknek kedvez, és úgy tűnik, hogy az említett rendszernek ez a legnagyobb hiányossága.

2. A tervszerű lakásépítés és elosztás ellen szóló érvelést találunk Jiri Musil csehszlovák szerzőnél:¹⁷ „A nagyobb részt tervszerű lakáselosztás esetében a színvonal csökken. Ez a rendszer az átlagértékek (vagyis csak egy szabvány) elérésére törekszik, így nem veszi tekintetbe a lakók különböző bevételeit és kívánságait. Minden differenciáció megzavarná a leegyszerűsített mechanizmust. Az irányított vagy tervszerű lakásépítés a lakások, egész házak tipizálását vonja maga után. Ennek a rendszernek a lakásépítés nagy fokú koncentrációja felel meg, ami lehetővé teszi az iparosítást, de ez a felfogás lebecsül minden más lakásépítési módot, a hagyományos építőanyagok termelését korlátozza. E rendszer hívei meg vannak győződve arról, hogy a lakáskriszis csak több emeletes épületekkel szüntethető meg, tekintettel arra, hogy ez kevesebb költséggel jár, mint a családi házak építése. A lakók preferenciái itt természetesen háttérbe szorulnak, a különféle lakók kulturális szükségleteit megnyirbálják, hogy minden megfeleljen egy átlagos elképzelésnek.”

A két rendszer előnyeit egyesítő, hátrányait pedig kiküszöbölő megoldás az lehetne, ha a társadalmi lakásépítés félkész árut kínálna fel a vevőnek, lehetővé téve a lakás későbbi használójának, hogy részt vegyen létező megformálásában. Ennek lehetőségeiről a következő számban lesz részletesebben szó a participációt taglaló fejezetben.

4. *Építéstechnológia, építőanyagok.* Gyakran emlegetik, hogy az ember a technológia rabjává vált, arra kényszerült, hogy rutinmunkát végezzen, még szórakozása is valamiféle technológiának van alávetve, amelyet mások (a fogyasztói társadalom) kényszerít rá (szabadidő-központok). Olyanná vált — mondja Marcuse —, mint egy nagy csecsemő: mindent a szájába töm, és a nagytőke manipulál vele. Jóllehet a műszaki civilizáció ellen irányuló ilyen és hasonló támadások meglehetősen ideológiai színvetűek, a bennük rejlő igazság bizonyos mértékben a lakásra is vonatkoztatható. A technológia meghatározza az urbanizálást és az architektúrát is. Hasonlóképpen jelentősen befolyásolják a lakás komfortját a felhasznált építőanyagok.

Nem téveszthető azonban szem elől, történelmi távlatból nézve, hogy a technológia és az építőanyagok mint a tér kialakításának tényezői sokat veszítettek jelentőségükből. Míg a görög megaron dimenziói a kőtől függtek (rugalmassági tényezője, felemelése), addig a mai fejlett technológiát ez nem korlátozza olyan mértékben. Más dolog, hogy a fejlett technológiával együtt jár a takarékoság elve: takarékosan gazdálkodni az (emberi és gépi) energiával éppúgy, mint az anyaggal. Így azt a sza-

badsgot, amit a technológia fejlettsége nyújt, a társadalmi lakásépítésben az ökonómia korlátozza.

5. *Településszerkezet.* Itt a települések nagyságrendjéről kell beszélni, ami úgyszintén meghatározója a lakáskultúrának és a lakásformának. Nagy számú ember koncentrálódása egy helyen növeli a társadalmi interakciók számát de egyúttal meg is változtatja azok jellegét. (Erre a másodikra sokáig nem gondoltak. Gropius és munkatársai azt hangsúlyozták, hogy a passzív kontaktusok növekedésével az emberek közelebb kerülnek egymáshoz.) A kontaktusok növekvő száma, mint azt Karl Deutsch írja, információs túlterheléshez vezet. Ezek a kontaktusok felületesek, és a városi ember úgy viszonyul a másikhöz, mint valamilyen részleges társadalmi feladat végzőjéhez (postás, pénzbeszedő, stb.). Ez a kommunikációs túlterhelés, hogy azt Alexander írja, zárkózottsághoz vezet.¹⁸ Ezt a bezárkózást Paul Henry Chombart de Lauwe familizmusnak nevezi. Ő figyelt fel arra, hogy a familizmus erősödik, ha a család nagyobb lakásba költözik. Így az életszínvonal növekedésével a család fokozódó bezárkózására számíthatunk, és a lakást csak meghatározott célból hagyják el (például bevásárlás).

6. *Életstílus és szokások.* E téren mint legfontosabb, a szabadidő kérdése jelentkezik. Gyakoriak az olyan jóslatok, melyek szerint a növekvő szabadidő csökkenteni fogja a lakás jelentőségét. A fogyasztói társadalomban az embereket különböző „mágnesek” segítségével csalják ki házaikból hétvégeken, hogy szervezeten szórakozzanak, valójában azért, hogy az ún. szabadidő-központokban költsék el pénzüket. Ezek a szabadidő-központok műszakilag tökéletes cirkuszokra, vagy vásárookra emlékeztetnek, ám mégsem tekinthetők a vásárok modern változatainak, mert ahelyett, hogy közelebb hoznák egymáshoz az embereket, szétválasztják őket a korszerű technika különböző eszközei által — a kisgyermeket a „Legolandokban” éppúgy, mint a nőket, akik csak vásárolnak és a férfiakat, akik valami más módon kísérlik meg az unaloműzést.

Ha az említett prognózisok első pillantásra hiteleseknek is tünnek, nem árt őket összehasonlítani más jóslatokkal, azokkal például, amelyek a hatvanas években a lakás szerepének leszűkülését jóslták, arra gondolva, hogy sok funkcióját (főzés, nagymosás, stb.) a különféle szervizek veszik át. Elképzelhető, hogy a mai szabadidő-központok számos attrakciója beköltözik a lakásokba, egyebek mellett azért, mert ez az ipar érdeke; számítani kell a piac telítettségére konvencionális fogyasztási javakkal, ez tehát egy lehetőség lesz arra, hogy az új termékeknek piacot találjanak, méghozzá minden lakásban, a viszonylag kis számú szabadidő-központ helyett.

Az elmondottakból következik, hogy a szabad idő két területe (a napi munka utáni és a hét végi szabad idő) az ipari termelés termelékenységének fokozódásával növekedni fog, és ez — mint láttuk — nem csökkenti, hanem fokozza a lakás iránti érdeklődést. De hogyan áll a helyzet a szabad idő harmadik területével, az évi szabadságokkal?

Európa magasan fejlett országaiban az évi szabadság meghaladja az

egy hónapot is. Logikus a feltevés, hogy ez a tény csökkenti a lakás jelentőségét, egy másik országhoz viszonyítva, ahol az évi szabadság ennél sokkal rövidebb. A gyakorlat viszont ennek az ellenkezőjéről tanúskodik, mint Ulfert Herlyn írja: „Azt tapasztaltuk, hogy a házon kívül eltöltött évi szabadság után fokozott érdeklődés nyilvánul meg a lakás iránt, erős affektív viszonyulás az ember önmaga által kialakított élettere iránt. Azok a vélemények, melyek szerint a szabad idő növekedésével a lakások kiürülnek, felülbírálásra szorulnak, sőt teljes egészében elvethetők.”¹⁹

Találkozunk azonban egy másfajta szkepszissel is, amely ugyan nem vonja kétségbe a lakás jelentőségét a négy fal között eltöltött idő tartamát illetően, ellenben arra utal, hogy tekintet nélkül az otthon töltött idő növekvő tartamára, a tömegtájékoztatási eszközök hatása következtében az emberek saját lakásukban sincsenek teljesen „otthon”, bizonyos mértékben „házon kívül” vannak. Leonhard Lowinski erről így ír: „A tömegtájékoztatási médiumok nemcsak a szabadidő tartamát csökkentik, nemcsak az emberek passzivizálása irányában hatnak, hanem lehetővé teszik, hogy az emberek saját házukban házon kívül legyenek.” Majd később: „A televízióműsor vétele független a lakáskultúrától; a televízió lehetővé teszi vagy megkönnyíti, hogy az ember ne vegyen tudomást lakása hiányosságairól, a rendetlenségről, ami a lakáskultúra elhanyagolásához vezet.”²⁰ Kontrollcsoport híján egy kutatás sem tud egzakt eredményeket nyújtani; nehéz feladat volna olyan háztartást találni, melyben ne volna televízió, ezért úgyszólván lehetetlen ilyen kontrollcsoport kialakítása. Véleményem szerint a helyzet nem annyira dramatikus, mint azt Lowinski állítja, de némi igazság feltétlenül van benne.

7. Eszmei tényezők. Döntően meghatározó tényezőként jelentkezik a vallás. Az éghajlat hatásának tárgyalásakor szó volt arról, hogy azonos éghajlati viszonyok mellett (mediterráni), jelentős különbségek alakulnak ki a katolikus és az iszlám országok között, a lakásmód tekintetében. Az iszlám olyan házförmát diktált, mely a külvilágtól való minél teljesebb zártságra törekszik.

A vallás tehát meghatározója a lakáskonceptciónak, de még külön helyiségek kialakítását is megkövetelheti. Így alakult ki Japánban a „tatami szoba”. A zen és a shinto vallás hatással volt a közismert népi architektúra kialakulására (Minka), ami manapság ugyan már az építészettörténet része, de egyes elemei még ma is élnek a gyakorlatban. Az állandó (a konstrukció) és az átmeneti (a nap közben változtatható) válaszfalak voltak a lakás szerkezetének és szervezetének meghatározói. (Kuriózumként kell megemlíteni, hogy ebben a rendszerben az oszlopok a primárisak, vagyis a szerkezeti elemek, a falak, illetve a helyiségek viszont szekundárisak, mivel a nap vagy a család élete folyamán változnak.) A keresztény vallás hatása alatti országokban csak a nagyon gazdagok engedhették meg maguknak, hogy külön helyiséget építtessenek a vallási szertartások számára (kápolnák), Indiában viszont minden lakásban ott van a házi oltár.

A vallás befolyásának csökkenésével új (nem annyira koherens) eszmei rendszerek jelentkeztek, melyek részben átvették a vallás szerepét a lakásszférában is. A modern architektúra egyes eszméi, mint az igazmondás (Wahrheit) az anyag és a szerkezet láthatóvá tételében, Brent C. Brolin szerint a protestantizmustól származik.²¹ Más elképzelések viszont egyes filozófiai eszmék térbeli interpretációjából erednek. (Például az emberi egyenlőség, amit úgy értelmeztek mint az emberi szükségletek és képzetek egyértelműségét, tekintet nélkül a kulturális hovatartozásra.) A funkcionalizmus, ez a látszólag abszolúte racionális felfogás sem mentes bizonyos, technika-kultusznak nevezhető elemektől, melyek forrása az ember lelkesedése minden olyan mechanikai eszköz iránt, ami az emberi kéz műve, és amit Fromm az ember kollektív narcizmusára vezet vissza: gyönyörködés saját nagyságában, saját elméjében.²²

E nagy eszmék, illetve építészeti és filozófiai irányzatok mellett természetesen léteznek kevésbé jelentős eszmei tényezők is, melyek azonban — tekintettel arra, hogy az építészeti dilettantizmus éppen a lakásépítés terén a legnagyobb hatású — nem kevésbé jelentősek a lakáskultúra szempontjából. Itt a különböző divathullámokra gondolok, a ház útján való öngazgatásra, önkifejtésre, stb.

A racionális és az eszmei tényezők annyira egymásba fonódnak, hogy rendkívül nehéz őket különválasztani. Éppen ilyen nehéz elkülöníteni egymástól az elsődleges (elemi) és a másodlagos (szocio-kulturális) szükségleteket, mivel az elsődleges szükségletek kielégítése szociális tényezők által feltételezett.

BELSŐ MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A fontosabb belső meghatározó tényezőket, mint amilyenek a családi típusa, a háztartás nagysága és összetétele, a családtagok egymás közötti kontaktusainak jellege, a családon belüli szerep-megosztás, a családon kívüli személyekkel való kontaktusok jellege (zárkózottság, nyitottság), stb. úgyszintén tekintetbe kell venni a lakás koncipiálásánál.

1. *A háztartás nagysága és összetétele* hatását többféleképpen fejti ki.

a) A tervszerű vagy irányított lakásépítési rendszerben a nagyobb család nagyobb lakást kap.

b) Ha a lakást maga a lakó vásárolja (például a piacra irányuló lakásépítés esetében), szintén azt szeretné, hogy a lakás megfeleljen a család nagyságának. Más kérdés, hogy az egyes kapitalista országokban olyanok a gazdasági és szociális viszonyok, hogy a nagy létszámú szegény családok kis lakásban laknak, mely így csakhamar nyomornegyedde sülyyed, a gazdag családok viszont, melyek általában kevesebb családtagból állnak, fényűző lakásokban élnek. A mi lakásrendszerünk szavatolni hivatott, hogy ilyen visszasságokra ne kerüljön sor.

c) Ha a lakó építteti a házat, annak nagyságát a család nagyságával kellene összhangba hoznia. A gyakorlatban ez nem így van. A kis, nem

megfelelő lakások odahatottak, hogy az emberek nagy családi házakat építenek. Azok, akiknek alkalmuk nyílt nagyobb térhez jutni, nem is gondolnak az optimális lakótérre, hanem óriási házakat építenek, mintegy a korábbi kis lakások kompenzálásaként. Ennek a komponensnek a jelenléte viszonylag alacsony arányú, de jelen van, és azt példázza, hogy az épített környezet hogyan hat az emberek viselkedésére, ezen túlmenően a további építkezésre. Mindez az interakciós elmélet hitelességét támasztja alá.

2. *Tevékenységek a lakásban* (a lakás használata). Amikor ipari létesítményt terveznek, kiindulópontként a termelési folyamat szolgál. A funkcionalista elmélet szellemében a lakásban végbemenő folyamatok döntő jelentőségűek a lakás helyes funkcionálása szempontjából. (Ezek szükségszerű, de nem kizárólagos feltételek.) Ezeket a folyamatokat három csoportra oszthatjuk:

- 1) Elsődleges (biológiai folyamatok)
 - 2) Házi munkák
 - 3) Terciális folyamatok
- 1) Elsődleges folyamatok
 - a) főzés (az étkezés előkészítése),
 - b) étkezés,
 - c) alvás,
 - d) nemi élet,
 - e) személyi tisztálkodás és önmagáról való gondoskodás
 - 2) Házi munkák
 - f) takarítás
 - g) ruha és lábbeli tisztítása
 - h) kisebb munkák
 - i) kismosás
 - j) nagymosás
 - k) a lakás (ház) karbantartásával kapcsolatos munkák
 - 3) Terciális folyamatok
 - l) a felnőttek intellektuális tevékenysége (tanulás),
 - m) szórakozás, hobbi,
 - n) pihenés (ébredés)
 - o) a gyerekek játéka,
 - p) a gyerekek fizikai gondozása,
 - r) a gyerekek pedagógiai gondozása (nevelés),
 - s) látogatások, ünnepek.

A fenti klasszifikáció olyan városi családot vesz alapul, melynek tagjai az iparban vagy a közigazgatásban dolgoznak, akik tehát házon kívül végzik munkájukat.

A lakásban végzett tevékenységek elemzése azért különösen fontos, mert csak ez által tárhatjuk fel a lakáskultúra fejlődésével kapcsolatos tendenciákat, ezek nélkül viszont nem tudnánk helyesen tervezni, tekintettel arra, hogy a lakástervezés hosszabb időszakra történik. Azokkal a prognózisokkal, melyek csak a jövőt találgatják, óvatosan kell bánnunk.

Emlékezetünkben vannak még azok a prognózisok, melyek a hatvanas években az ún. tiszta lakás elvét propagálták, vagyis minden tisztátalan folyamat (nagy mosás, főzés, élelmiszer-tárolás) áthárítását a kollektív szolgálatokra, szervizekre; nagy mosókonyhák az alagsorban vagy a tetőtérben, stb. A fogyasztói társadalom iparának (és nem csupán a fogyasztói társadaloména) viszont az volt az érdeke, hogy minél több háztartási gép találjon gazdára. A reklám és más eszközök útján sikerült megvásároltatni ezeket, így az embereknél új szokások alakultak ki. Ez olyan végletekbe is mehet, hogy egyes nyugati országokban még a kenyeret is otthon sütik. Így sikerült világviszonylatban elhelyezni a piacon több száz millió mosógépet, infrásütőt és számtalan más hasonló terméket. Az említett változások hatással vannak a lakástervezésre is. Így került be a lakásba ismét a lakókonyha, a nagy fürdőszoba különféle berendezési tárgyakkal, stb.

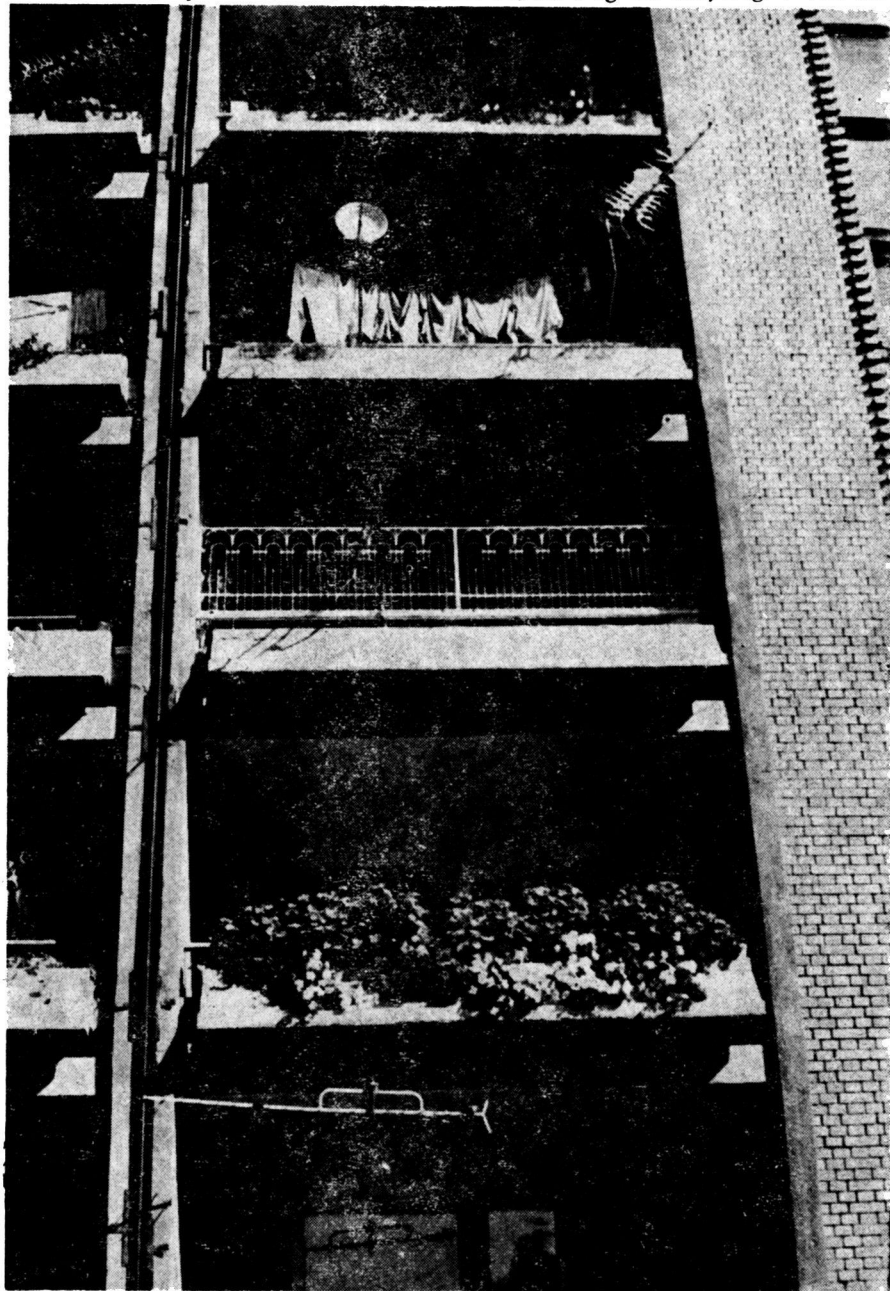
A műszaki fejlődés további változásokat hozhat magával, például hogy a munkavégzés (elsősorban az intellektuális) bizonyos mértékben visszatér a lakásba, a munkatársakkal való kommunikáció pedig különböző audiovizuális berendezések útján megy végbe. Hogy ez mennyire nem alaptalan elképzelés, arról tanúskodik annak a speciális szállodának az építése, melyet üzletembereknek szántak, és amelyben minden lakás független egység, felszerelve a korszerű távközlés minden eszközével. Ezt azért említettem, hogy felhívjam a figyelmet az óvatosságra a tervezést illetően. Hangsúlyozni szeretném, hogy egy a továbbfejlesztés szempontjából alkalmas megoldás többet ér, mint egy jó megoldás. Véleményem szerint nem volna felesleges a több emeletes lakótömbök magvában minden lakásban bizonyos kihasználatlan teret hagyni, ami az adott pillanatban különféle funkciókat vehetne át.

3. *A családtagok közötti interakciók és kommunikációk formája és mennyisége.* E téma tanulmányozása a szociológia és a pszichológia tárgykörébe tartozik. Bennünket annyiban érdekel, amennyiben az említett tényezők hatással vannak a lakás szerkezetére, és amennyiben a lakás hatással van rájuk.

Ezek az interakciók a történelem folyamán jelentősen megváltoztatták jellegüket. A XVIII. században a lakás helyiségei még nem differenciálódtak funkció szerint (eltekintve az uralkodó osztálytól). Ez a differenciálódás, egyrészt a funkció szerint (hálószoba, nappali, konyha) továbbá a családtagok szerint, akik az illető helyiséget használják (gyerekszoba, szülők hálószobája) később jelentkezik. A kapitalizmus fejlődésével a polgári családoknál először a gyerekek kapnak külön szobát és ezzel egyúttal el is távolodnak a szülőktől. Ez a generációk szerinti differenciálódás még ma is jelen van. Szabadkán valójában ez az egyetlen olyan megosztás, ami úgyszólván minden lakásban megvan. Másféle felosztás, mint például nappali és éjszakai, illetve egyéni és közös helyiségekre, nagyon kis számú esetben valósul meg: háromszobás lakásokban, ahol egynemű gyerekek vannak, illetve egygyermekes családoknál.

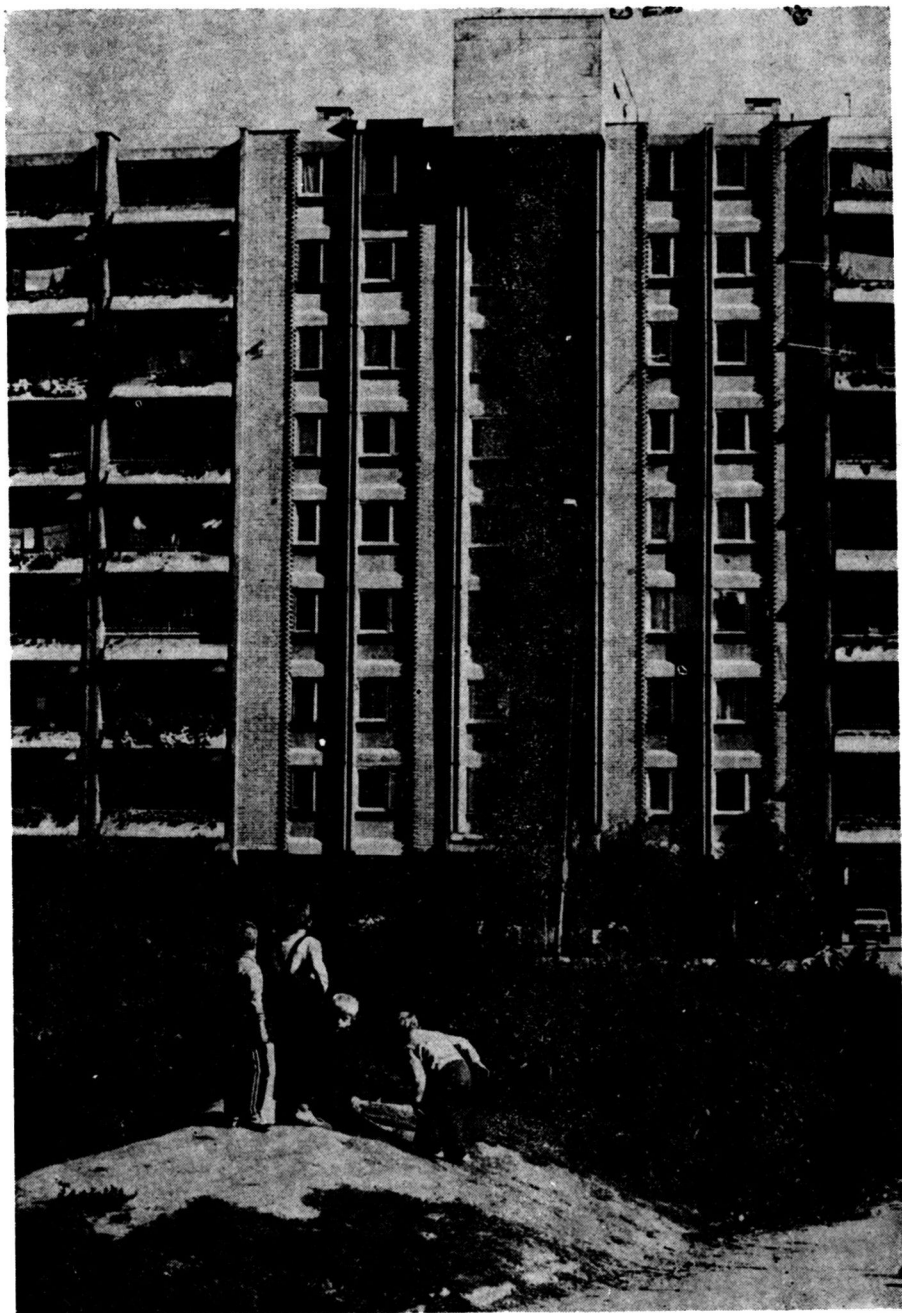
Az interakcióval kapcsolatosan el kell mondani, hogy az építészek von-

zódnak a nyitott térhez, sokan szinte megszállottjai a folyamatos térnek, Meis van der Roche és követői kifogástalan megoldásai által ihletve. Ez a megoldás szép és hasznos, de csak akkor, ha elég kis helyiség is van ah-

Az emberek önkifejezésre és egyéniségük kibontakozására irányuló törekvése a toronyházakban is kibontakozhat

hoz, hogy minden családtag félrevonulhat a maga kuckójába. Nálunk ez kivihetetlen. A négyzetméterekért folytatott küzdelemben a lakások sokat veszítettek; egy 50 cm²-es lakásban erre nincs hely. Az együvé tarto-

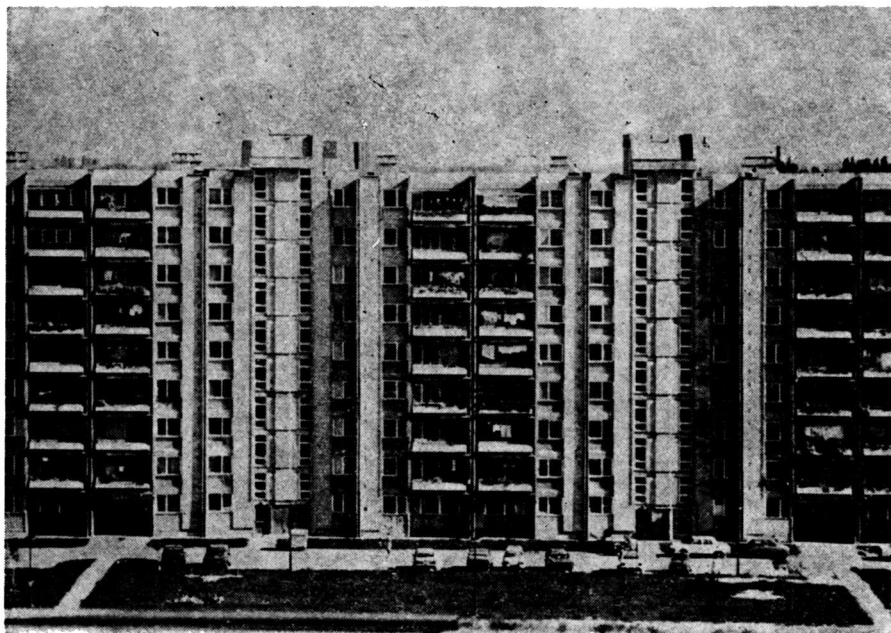

A valamikori „Pál utcákat” felváltotta a nyílt (sivár) tér

zás iránt csak akkor kezdünk érdeklődni, amikor mint egyének jól el vagyunk látva, amikor nyugodtak vagyunk, a saját (lakás)terünkben. Megfigyelhető egy olyan tendencia, hogy a családtagok közötti interak-

A nagy házak felfalják az emberi léptékű családház-negyedeket, új szokásokra, életmódra kényszerítve a lakókat

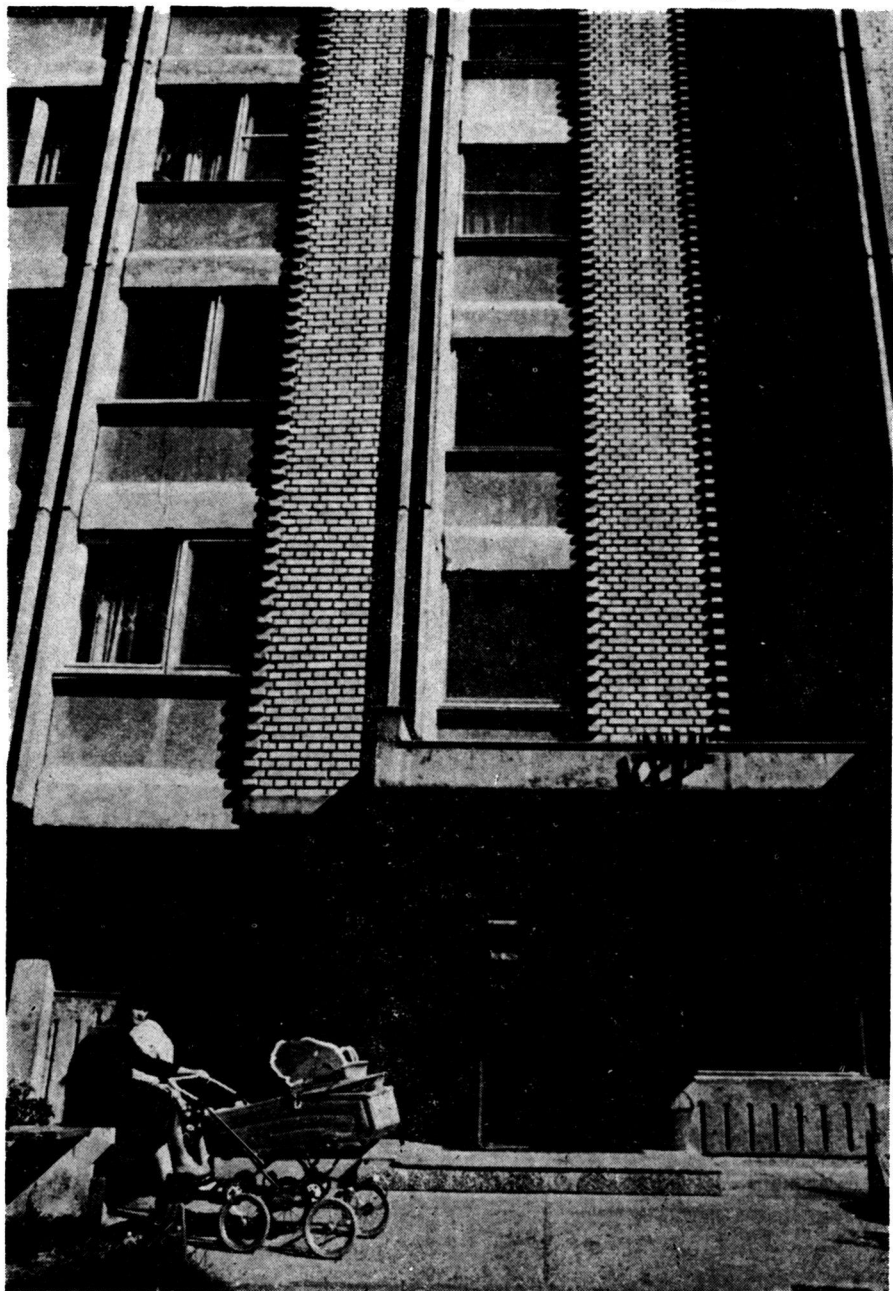
A nagy házak közötti tér mindenkié, de kevés ember érzi magáénak

ciók csökkennek. A családon belüli elidegenülést azonban nem állíthatjuk meg építészeti megoldásokkal. Csak egyes építészek képzeltek, hogy a társadalom megmentése az architektúra és az urbanizálás kezében van.

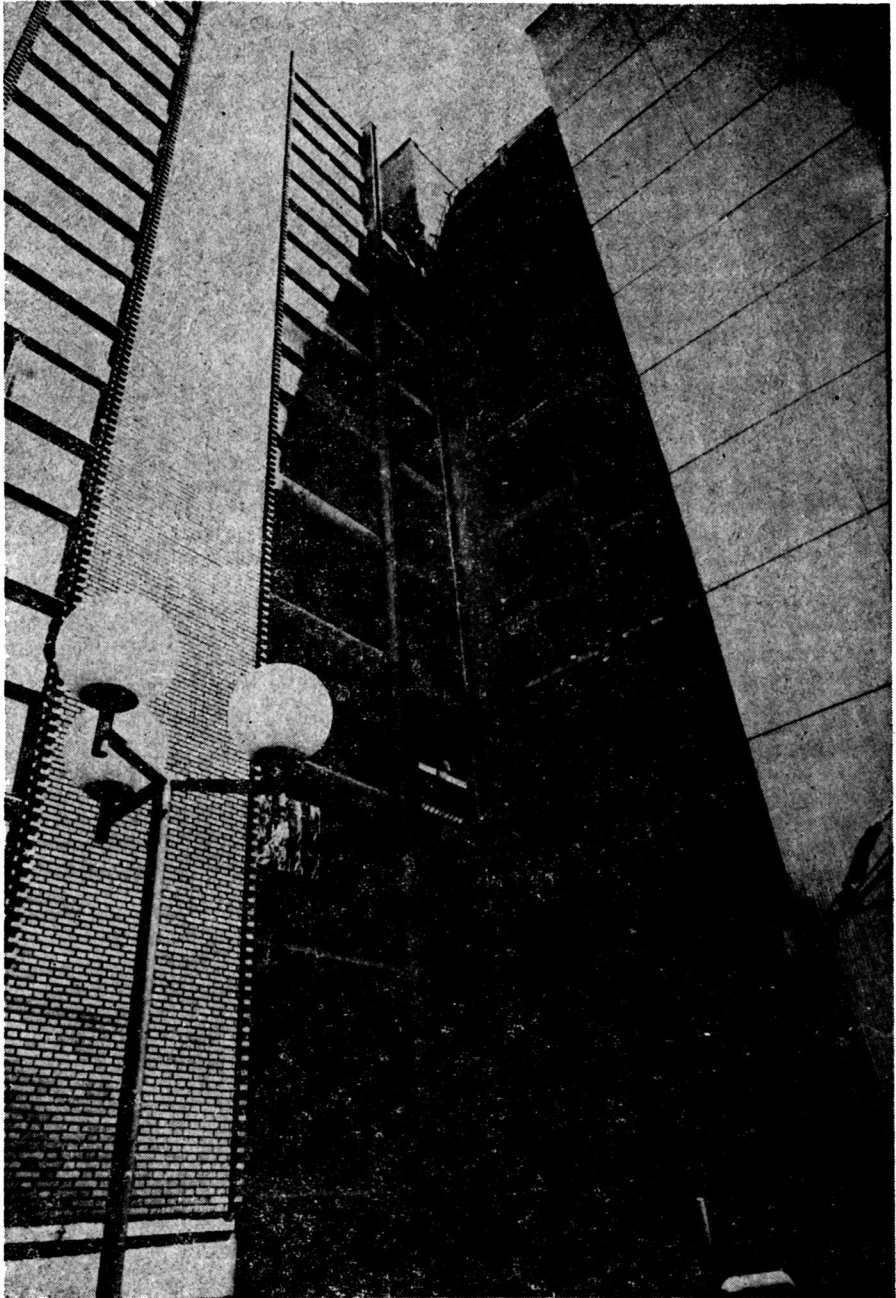
Az ablakokat semmi sem védi a naptól

Az építészek feladata az, hogy a lakónak lehetővé tegyék az alternatív megoldások közötti választást, vagy hogy ő maga is részt vegyen saját egzisztenciális terének kialakításában, tekintettel arra, hogy az interak-

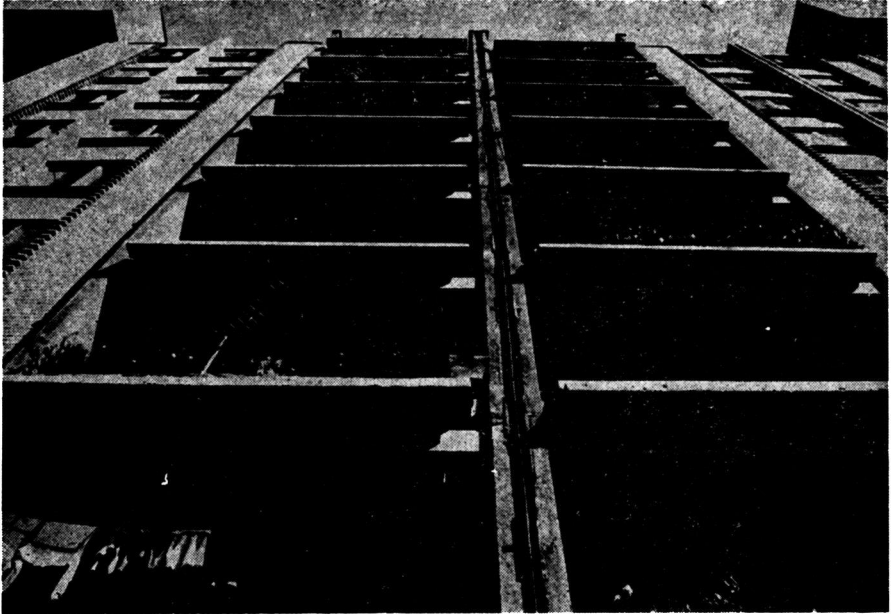

A néhai lócák helyett betonpadok igyekeznek elősegíteni a lakóknak egy új közösségbe való integrációját

ciók, mennyiségüket és jellegüket tekintve családonként különböznek (a magasabban képzetteknél például kifejezettebb az igény az elszigetelődés iránt).

Az ilyen „sötét sarkok” lakói sohasem élvezhetik a napot lakásukban

A néhai udvarok virágaira kívánnak emlékeztetni a nehéz, beton virágtartók

Hiba volna eleve meghatározni az interakciók mennyiségét és jellegét, bármilyen átlagok alapján, és ennek alapján meghatározni a helyiségeket. Legfontosabb elvként a választás lehetőségét kell biztosítani, hogy a lakó például kommunikálhasson a gyermekével, de az épített környezet ne kényszerítse az embereket nemkívánatos, úgynevezett passzív kontaktusra.

4. A lakók vágyai és beállítottsága. Tekintet nélkül arra, hogy a lakás objektíven nézve jó-e vagy sem, csak abban az esetben felel meg az ott-hon igényeinek, ha kielégíti a lakók vágyait. A vágyak legnagyobbbrészt szubjektívek, így kielégítésük is csak egyéni lehet. A tervszerű lakásépítés és -elosztás nem veszi tekintetbe a lakók egyéni igényeit (vágyait), vagyis a lakónak nincs választási lehetősége, ezért a lakásnak nehezebb egyéni színezetet adni. A piacra irányuló lakásépítésben inkább kifejezésre juthatnak a lakók kívánságai. Ennek a rendszernek viszont — mint arról már szó volt — más hátrányai vannak. Amennyiben a lakó vevő, lehetőségében áll megvenni vagy nem megvenni a lakást: mivel vevő, válogathat. Az a véleményem, lehetővé kellene tenni a lakónak hogy saját pénze befektetésével (a társadalmi lakásépítésbe) megvalósíthassa a lakással kapcsolatos kívánságait. Ezt a lakás-alaprajz alternatív megoldásai által, vagy az úgynevezett participáció útján lehetne elérni.

Azonosulásra csak akkor van lehetőség, ha az embernek választási lehetősége van, ha a lakásba egyéni színt vihet. Tény, hogy ez a választási lehetőség (ez a szabadság) csak látszólagos szabadság, látszólagos válasz-

rási lehetőség a fogyasztói társadalmak többségében, de ez vajmi keveset változtat a szubjektív tényálláson, mivel az emberek többsége nincs tudatában azoknak a manipulációknak, melyeket a reklámok, a filmek útján gyakorolnak rajta, hanem úgy véli, hogy választása eredeti és egyéni. Így ennek a kvázi-individualizmusnak a következményei kétes értékűek is lehetnek: giccs, a környezet degradálása, diszharmonia, stb. Ezzel kapcsolatban az egyéni és a közös viszonyáról a továbbiakban még részletesen lesz szó.

Jegyzetek

- ⁰ Heidegger, Martin: Bauen, Wohnen, Benken, Pfullingen, 1959. 145—62. o.
- ¹ Norberg-Schulz, Christian: Egzisztencia, prostor, arhitektura, Građevinska knjiga, Belgrád, 1975. 17. o.
- ² Piaget, Jean: Psihologija inteligencije, Nolit, Belgrád, 1977. 5. o.
- ³ Klein Rudolf: Épített környezetünk problémái, Jelen, Szabadka, 1981/9.
- ⁴ Fromm, Erich: Veličina i granice Freudovih misli, Naprijed, Zágráb, 1970. 17. o.
- ⁵ Lukács György: Alte Kultur und neue Kultur, Frühe Aufsätze 1919—1921. Illegális kiadás, Bécs, 1538. o.
- ⁶ Milton, Singer: The Concept of Culture, az International Encyclopedia of the Social Sciences-ben.
- ⁷ Parsons, T.: The Social System, Gleason, 1951. 327. o.
- ⁸ Trankle, Margaret: Wohnkultur und Wohnweise, Tübinger Vereinigung für Volkskunde E. V. Tübinger Schloss, 1972. 1. o.
- ⁹ Bodrogyári Ferenc: O prividnoj zajednici, Szabadka, 1978. 14. o.
- ¹⁰ Fromm, Erich: Revolucija nade, Grafos, Belgrád, 1978. 35—6. o.
- ¹¹ A lakosság koncentrációja, szegénységük és a tőkésék érdektelensége életkörülményeik iránt — ez áll a múlt századi slumok kialakulásának hátterében.
- ¹² Részletesebben: Piperek, Max: Psychische Umweltvergiftung, Wilhelm Braumüller, Wein, 1974. 13—15. o.
- ¹³ Részletesebben: Brolin, Brent C.: The Failure of the Modern Architecture, Ullstein, Frankfurt (Berlin) Wien, 1980 21. o.
- ¹⁴ Erről tanúskodnak a különböző átépítések, ahol ez műszakilag és pénzügyileg kivihető volt. Éppen ezért ha valahol nem építették át, ez még nem jelenti, hogy elégedettek a lakással.
- ¹⁵ Norberg-Schulz, Christian: i. m.
- ¹⁶ Hoznik, Karel: Determinanti arhitektonicke tvorby, Prag
- ¹⁷ Jiri Musil: Lakásszociológia. Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. 134—136. o.
- ¹⁸ Alexander, Christopher: The City as a Mechanism for Sustaining Human Contact, Transaction of the Barlett Society of Architecture, London, 1967.
- ¹⁹ Ulfert, Herlyn: Wohnen im Hochhaus, Krämer Verlag Stuttgart
- ²⁰ Lowinski, Leonhardt: Grundlagen, Zielsetzungen und Methoden der Wohnungspolitik, 53. o.
- ²¹ Brolin, Brent C.: The Failure of Modern Architecture
- ²² Fromm, Erich: i. m.

Rezime

Kultura stanovanja u društvenoj stambenoj izgradnji u Subotici

— Teorijska razmatranja —

Studija o kulturi stanovanja, koja se objavljuje u dva nastavka je prva takve vrste u Jugoslaviji — a cilj joj je obuhvatiti najvažnija pitanja kulture stanovanja u praksi.

Prvi deo, koji se objavljuje u ovom broju, predstavlja prilaz i teoretsku osnovu obimnog istraživačkog poduhvata — od definicije kulture stanovanja i značaja njenog istraživanja do nekoliko ključnih pitanja teorije stanovanja, kao što su spoljašnje i unutrašnje determinante funkcionalističke teorije stanovanja.

U nameri da što egzaktnije definiše kulturu stanovanja, autor letimice dotiče različita shvatanja kulture stanovanja: estetsko shvatanje, zasnovano na Luká-csevoj definiciji kulture, sociološko shvatanje, koje se — mada je rade zastupljeno u stručnoj literaturi — zasniva na definicijama Kroebera, Kluckholma i Parsonsa, te kompleksno shvatanje, gde se koristi Bodrogrvárijeva definicija kulture u najširem značaju — kao očovečene prirode.

Nije manje interesantna ni argumentacija kojom potkrepljuje značaj istraživanja kulture stanovanja kao povratne informacije o upotrebnoj vrednosti stana, upućene projektantima, programerima stambene izgradnje i izvođačima, sa ciljem da se afirmiše stanar kao subjekt stanovanja.

U razradi teorije stanovanja, radove klasificira u dve velike skupine: funkcionalističke teorije, koje polaze od pretpostavke da je struktura stana izraz funkcije (po poznatom Sulliwánovom postulatu „Form follows function”), i interakcione teorije, koje uvažavaju i Kahnov postulat („Form invokes function”), koji govori o interakciji čoveka i okoline. Tu je i koncept egzistencijalnog prostora Christiana Norberg-Schulza, zasnovanog na psihologiji Jeana Piaget-a, sa načelima asimilacije i akomodacije. Ovaj deo studije se završava razradom spoljašnjih (klimatskih, bioloških, ekonomskih, političkih i tehnoloških), te unutrašnjih determinanti stanovanja (tip i funkcija porodice, veličina i sastav domaćinstva, delatnosti u stanu, interakcija i komunikacija među članovima porodice, želje i nastojenosti stanara).

Summary

The culture of dwelling in social housing constructions in Subotica

— Theoretical Approach —

The study on the culture of dwelling, which will appear in two installments, is the first on this topic in Yugoslavia — its aim is to include the most important questions of residing culture in practice.

The first part, which is appearing in this issue, presents an approach and the theoretical bases of a great research project — from the definition of residing culture to the importance of this research, also a few key questions on the residing theory; as the inner and outside identifications of the functional residing theory.

In trying to define the residing culture as precisely as possible, the author sites different ideas on the residing culture: the esthetic theory, based on G. Lukács' definition of the culture, than the sociologic theory, which — though it is rarely presented in scientific papers — is based on the definitions of culture from Kroeber, Kluckholm and Parsons, and the complex theory, which is based on the definition of culture from F. Bodrogyári in the widest sence of the idea of culture, as the humanization of nature.

The arguments of the author are also very interesting, he backs up the importance of his research done on residing culture as a recurrent information on the usability of a flat, the author directs his argumentation to architects, to the programmers of housing constructions and to constructors with the aim of establishing the tenant as the subject of dwelling.

In working out his theory of residing, he clasifies the studies done on this topic into two big groups: functional theory, which starts out from the assumption that the structure of a flat is the expression of its function (according to the well-known postulate of Sullivan „Form follows function”), and the interactional theory, which takes into consideration the postulate of Kahn „Form invokes function”, which talkes about the interaction of man and his surrounding. We also learn about the concept existential of space of Christian Norberg-Schulz, based on the psychology of Jean Piaget, with the basic principles of assimilation and accomodation. This part of the study ends with the presentation of the outside factors (climatic, biological, economical, political and technological) that determine dwelling and the inner factors (the type and function of the family, the size and the structure of the household, activities in the flat, interactions and communications amongst the family members and the wishes and dispositions of the dwellers.